

**ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ З СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 70-Х РОКІВ ХХ СТ.**

У статті, на основі типології В. П. Максаковського, аналізуються складові книжкового методичного комплексу першої половини 70-х рр. ХХ ст. для вчителів суспільствознавства. На основі аналізу зроблено висновок про виконання методичним комплексом завдань з забезпечення ефективного навчання старшокласників суспільствознавства в зазначений хронологічний період.

Удосконалення навчального процесу на курсах підвищення кваліфікації вчителів суспільствознавчих предметів у наш час потребує окремого навчального заняття (занять), присвяченого аналізу книжкового методичного комплексу з предмета. Це зумовлено, в першу чергу, необхідністю професійно визначати серед різноманіття навчальної літератури саме ті книги, які відповідають конкретній педагогічній ідеології даного вчителя чи навчального закладу. Саме тому вивчення практики творення такої навчальної літератури в історичній ретроспективі є актуальним.

Проблематика навчального процесу в закладах післядипломної педагогічної освіти стала предметом дослідження таких вітчизняних учених, як: Л. І. Даниленко, А. М. Зубко, Н. С. Клокар, Л. Я. Набока, В. В. Олійник, В. І. Пуцов, В. А. Семиченко, М. І. Скрипник, Т. М. Сорочан, К. М. Старченко, Л. Є. Шабуніна та інші.

Але проблеми теорії і практики творення методичних посібників для вчителів суспільствознавчих предметів ще не знайшли свого відображення в науковій літературі.

Метою нашої статті є характеристика методичного комплексу з суспільствознавства першої половини 70-х років ХХ ст. у контексті історії створення вітчизняного суспільствознавчого навчально-методичного комплексу для школи.

Суспільствознавчий (предметний) навчально-методичний комплекс (НМКс) – це система, що поєднує дидактичні засоби навчання для учнів з конкретного суспільствознавчого предмета (НKKс) та цілеспрямований комплекс посібників для вчителя цього предмета (методичний книжковий комплекс – МККс). Академік В. П. Максаковський виокремив шість типів посібників для вчителів, серед яких: посібники загальнотеоретичного характеру, посібники з загальних питань методики викладання даного предмета, посібники з методики викладання окремих шкільних курсів, посібники з різних аспектів навчання даного предмета, посібники, присвячені окремим формам навчання, хрестоматії, довідники, словники, для вчителя [1: 28].

Ми до запропонованого переліку хочемо додати ще такий різновид методичних посібників, як посібники з методики навчання для педагогічних вищих навчальних закладів. Ці книги використовувалися для формування методичної компетентності майбутніх педагогів і використовувалися вчителями-практиками вже під час роботи у школі.

До посібників загальнотеоретичного характеру, які з'явилися у 60-х рр. ХХ ст., ми можемо віднести книги для вчителя з питань марксистської філософії та політекономії, які активно рекомендувалися для використання під час підготовки уроків спочатку з основ політичних знань, а потім – з суспільствознавства. Це, в першу чергу, книги В. Г. Афанасьєва, М. М. Розенталя та П. І. Нікітіна.

Посібники з філософії мали значний обсяг та були розраховані для використання на заняттях в гуртках, семінарах або для самостійного читання.

Друге видання книги В. Г. Афанасьєва було переробленим текстом підручника, який отримав премію на конкурсі популярного підручника з основ марксистської філософії, проведеному в 1960 р. Академією суспільних наук при ЦК КПРС, Інститутом філософії АН СРСР та Видавництвом соціально-економічної літератури. Переробка стосувалася розділу з історичного матеріалізму, який був доопрацьований на основі матеріалів ХХІІ з'їзду партії і нової партійної програми. Ця книга стала популярною серед учителів суспільствознавства на початку 60-х років, що частково спричинено її значним тиражем. Так, лише у 1963 р. було здійснено довидання тиражу обсягом 300000 екземплярів [2].

Політекономічні знання вчителів в основному поповнювали з книги П. І. Нікітіна [3].

Основним недоліком цих книг була їх відірваність від шкільного навчання та академізм викладу матеріалу. Зазначені посібники були зорієнтовані на іншу цільову аудиторію (дорослі слухачі) ніж випускники шкіл.

З метою узагальнення досвіду навчання суспільствознавства в перші роки після його впровадження Інститут загальної і політехнічної освіти Академії педагогічних наук РРФСР видав у серії "Педагогічна бібліотека вчителя" посібник "Изучение обществоведения в средней школе" за редакцією А. Т. Кінкулькіна, В. І. Мазуренко, С. В. Щепрова. Авторський колектив цього посібника – переважно учасники трьохрічного експериментального викладання предмета "Суспільствознавство", яке передувало масовому його введенню [4].

Книга структурно складалася з двох розділів: загальні питання методики викладання суспільствознавства та методика вивчення тем курсу.

У першому розділі автори детально проаналізували відповідно до навчальної програми завдання та основний зміст предмета, визначили основні методи, прийоми та організаційні форми навчально-виховної роботи на уроках суспільствознавства.

У другому розділі відповідно до тем навчальної програми (п'ять тем) пропонувалися детальні методичні розробки уроків у межах кожної з п'яти навчальних тем.

Слід зазначити, що ця книга, видана видавництвом "Просвещение" у 1965 році тиражем 58000 екземплярів, стала основним методичним посібником загального характеру для вчителів суспільствознавства у 60-х роках.

Найбільш поширений за тиражем методичний посібник загального типу для вчителів суспільствознавства вийшов у видавництві "Просвещение" в 1971 році [5]. Структурно він відповідав навчальній програмі з предмета, а за змістом містив наукову інформацію з переліком першоджерел і літератури до тем. Оскільки авторами книги були науковці кафедр філософії, політекономії, історії КПРС, основ наукового комунізму Московського державного педагогічного інституту ім. В. І. Леніна, книга мала академічний характер наукової монографії. Відсутність ілюстрацій та схем робила її текст складним для сприйняття та засвоєння.

Програма суспільствознавства, яка була введена з 1968/1969 навчального року, вимагала відповідних змін у підручнику суспільствознавства, в хрестоматії для учнів та в посібниках для вчителів. Саме тому для педагогів у 1971 році Академія педагогічних наук РРФСР та Інститут змісту і методів навчання видали посібник для вчителя В. І. Мазуренко і С. В. Щепрова "Викладання суспільствознавства в середній школі" [6].

Структурно ця книга складалася з п'яти глав, у яких наводилися детальні методичні рекомендації до проведення вступних уроків суспільствознавства та уроків за основними тематичними розділами програми. Відмінність даного посібника від попереднього полягала насамперед у його відносній конспективності: 136 сторінок проти 403 сторінок у попередньому.

Паралельно із зазначеною книгою С. В. Щепров разом з Г. В. Дружковою в 1974 році видали посібник "Методика викладання суспільствознавства. Методичний посібник для студентів історичних факультетів педагогічних інститутів" [7].

Автори зазначали, що узагальнений педагогічний досвід та дослідницька робота вчених-методистів дозволили виявити основні питання методики суспільствознавства, які знайшли відображення у навчальній практиці шкіл [7: 3].

У главах 1-10 посібника розкривалися, як це передбачено програмою, загальні питання методики навчання суспільствознавства, глава 11 була присвячена організації й проведенню практичних занять зі студентами.

У першому розділі посібника наводився аналіз основних питань шкільного курсу суспільствознавства.

Відповідно до теоретичного, світоглядного характеру предмета, було важливим методично грамотно формувати загальні поняття і закономірності. Цим проблемам і був присвячений другий розділ посібника, де наводилася загальна характеристика понять і закономірностей, на конкретних прикладах був показаний логічний і логіко-наочний шлях підведення учнів до наукового визначення понять.

У третьому розділі наводилися приклади роботи з працями В. І. Леніна, партійними й державними документами.

У четвертому розділі розглядалася роль періодичної преси у викладанні суспільствознавства як джерела інформації й об'єкта учнівських досліджень. Також йшла мова про використання на уроках суспільствознавства фрагментів з художньої літератури. Рекомендувалося використовувати фрагменти як образну основу для логічних умовиводів, як ілюстрацію, що конкретизує загальні риси, типові явища, і як моральну оцінку фактів суспільного життя.

У п'ятому розділі посібника показане значення наочності у навчанні суспільствознавства, розглянуті деякі приклади її застосування на уроках. Також зверталася увага на використання різного виду схематичних наочних засобів, що розкривають у взаємозв'язках головні ознаки складних понять. Наводилися приклади побудови понятійних схем у ході узагальненої бесіди, що поєднується з роз'ясненнями вчителя.

У главі також висвітлювалося питання про роль навчальних кінофільмів і телевізійних передач у навчанні суспільствознавства.

Шоста глава посібника пояснювала методичні умови постановки й вирішення проблемно-пізнавальних завдань у ході вивчення деяких питань курсу.

Сьома глава посібника була відведена розгляду методики навчально-дослідницької роботи учнів у зв'язку з вивченням суспільствознавства.

Конкретний прояв методичних прийомів у їхньому взаємозв'язку й взаємодії з навчальним матеріалом, навчанням і вихованням розкривався у восьмому розділі посібника. Тут обґрунтовувалася доцільність типології уроків суспільствознавства з погляду зміни характеру діяльності вчителя й учнів на уроці. При цьому враховувалися особливості навчального матеріалу, ступінь новизни його для учнів, наявність у ньому взаємозамінних джерел знань.

Дев'ята глава посібника розглядала питання методики закріплення, перевірки й оцінки знань учнів з суспільствознавства.

У десятому розділі посібника описані зміст і послідовність методичної підготовки вчителя до викладання курсу суспільствознавства, про його підготовку до уроку.

В одинадцятому розділі посібника наведена тематика практичних занять за методикою викладання суспільствознавства й окреслене призначення кожного з них.

У цьому посібнику головна увага була зосереджена на розкритті методичних прийомів, які розглядалися в системі загальних дидактичних методів, усного викладу навчального матеріалу вчителем, а також самостійної роботи учнів з першоджерелами, різноманітним наочним матеріалом, включаючи виконання різного роду дослідницьких завдань.

На початку 70-х років на допомогу вчителям суспільствознавства почали випускати збірки передового педагогічного досвіду, хрестоматії з суспільствознавства для вчителів і для учнів, монографії. Статті на допомогу вчителям суспільствознавства публікували журнали "Вопросы философии", "Политическое самообразование", "Вопросы экономики", "Народное образование", "Преподавание истории в школе", "Советская педагогика", "Радянська школа". Методичні та оглядові статті можна було знайти в газетах "Учительская газета" та "Радянська освіта".

Пожвавішала науково-педагогічна робота у сфері методики суспільствознавства. Була видана програма з методики навчання суспільствознавства для вищих навчальних закладів, для вечірніх університетів марксизму-ленінізму. Почали захищатися відповідні кандидатські дисертації.

Щодо посібників з різних аспектів навчання даного предмета, то слід відмітити видані у 60-х та на початку 70-х років видавництвом "Радянська школа" посібники Д. І. Румянцевой "Зв'язок історії і суспільствознавства з іншими навчальними предметами" (1966 р.), М. Ю. Красовицького "Виховання почуття громадського обов'язку в учнів у процесі викладання історії та суспільствознавства" (1966 р.), О. Є. Вайнер та В. І. Мазуренко "Семінари і конференції з суспільствознавства в середній школі" (1966 р.). Оскільки семінарські заняття на уроках суспільствознавства стали популярними на початку впровадження курсу, то масове використання цієї форми уроку потребувало методичної допомоги. О. Є. Вайнер і В. І. Мазуренко на основі аналізу науково-методичної літератури з проблем організації і проведення семінарських занять та спираючись на практику навчальної роботи, запропонували авторську методику їх проведення, визначили типи семінарів та їх місце в системі навчально-виховної роботи з суспільствознавства в школі. Крім того, вони розробили методику проведення учнівських конференцій з суспільствознавства. В останній частині посібника автори розмістили розробки планів семінарських занять до всіх тем курсу.

У 1972 р. видавництво "Просвещение" видало посібник Г. П. Давидова і Д. С. Карева "Вивчення питань держави і права в курсі "Суспільствознавство". Структурно книга складалася з розділів: "Суспільний устрій СРСР", "Державний устрій СРСР. Органи державної влади і управління", "Основні права громадян СРСР", "Основні обов'язки громадян СРСР". Цей посібник, за структурою подібний до посібників з Конституції СРСР, заклав основи для проектування майбутнього спочатку факультативного, а потім й основного курсу шкільного правознавства.

Наприкінці 60-х років у видавництві "Радянська школа" почала виходити серія книг "Бібліотека вчителя історії та суспільствознавства". Серед методичних посібників з загальних питань методики навчання суспільствознавства слід відмітити "Методику викладання суспільствознавства в школі" В. В. Бойкова, М. П. Овчинникової та О. М. Лушнікова, яка українською мовою була видана в 1974 році [8]. Хоча зміст українського видання відповідав змістові оригінального російського, але поліграфічна якість книги була значно вищою. Структурно посібник пропонував методичні рекомендації до уроків у відповідності з темами і главами навчальної програми. Текст унаочнювався схемами, таблицями і статистичними матеріалами.

На початку 70-х років у серії "Бібліотека вчителя історії та суспільствознавства" вийшли книги О.А. Курдюмової "Питання наукового комунізму в курсі суспільствознавства" (1971 р.) та

І. С. Звонарьова "Питання діалектичного та історичного матеріалізму в курсі суспільствознавства" (1972 р.).

Серед українських методичних праць слід також згадати працю І. М. Скрипкіна "Урок суспільствознавства в середній школі" [9]. Автор відзначав, що особливістю шкільного суспільствознавства є його органічний зв'язок з життям. Перші роки навчання показали, що викладати суспільствознавство на високому ідейному і методичному рівні можна тільки за умов широкого використання фактів дійсності.

Провідною формою навчання суспільствознавства залишався урок в усій різноманітності його методичних прийомів. Але на відміну від уроку історії, зазначав І. М. Скрипкін, урок суспільствознавства став складнішою формою занять. Програма з історії побудована в хронологічній послідовності, а в програмі з суспільствознавства додержано тематичного принципу (вивчалось 5 тем). Курс суспільствознавства мав узагальнюючий характер, а це, у свою чергу, створювало особливу складність і специфічність підготовки та проведення занять [9: 3].

Як зазначав І. М. Скрипкін, у викладанні суспільствознавства для вчителів виникало чимало труднощів. Їм доводилося багато часу витрачати на добір додаткового матеріалу, на пошуки методичних прийомів проведення того чи іншого заняття. Не відразу формувалася методика та вміння систематизувати й узагальнювати набуті учнями знання з гуманітарного та природничого циклів.

Трудність уроків суспільствознавства полягала ще й у тому, що педагогам доводилося розкривати складні питання філософії, політичної економії, наукового комунізму. Вчителів особливо треба було продумати, як краще донести до учнів зміст цих питань, понять, законів, не розширюючи програми курсу, в яких випадках можна спиратися на знання учнів, коли доцільно давати їм завдання працювати з підручником, хрестоматією та іншою додатковою літературою.

З початку появи нового предмета вчителі почали працювати над удосконаленням лекційного методу викладання, уроків у формі бесіди-міркування, семінарських занять, уроків з переважанням самостійної роботи учнів над першоджерелами, місцевим матеріалом. Великого значення в роботі вчителів суспільствознавства набув проблемний виклад, який своїм змістом та засобами розкриття стимулював учнів до свідомого сприйняття матеріалу, до самостійних відповідей на поставлені вчителем логічні завдання.

Отже, аналіз складових суспільствознавчого книжкового методичного комплексу на період стабільного функціонування предметної освітньої системи шкільного суспільствознавства (початок 70-х рр. XX ст.) показує, що ефективне методичне забезпечення вчителя-предметника можливе за наявності методичних посібників різного типу: загальнотеоретичного характеру, із загальних питань методики навчання даного предмета, з різних аспектів навчання даного предмета тощо. Аналізований методичний комплект уповні, за відгуками методистів і вчителів-практиків, виконував завдання із забезпечення ефективного навчання старшокласників суспільствознавства в зазначений хронологічний період.

На жаль, такого за структурою суспільствознавчого шкільного методичного комплексу як аналізований, що сформувався на середину 70-х рр. XX ст., досі у вітчизняній освіті не сформовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Максаковский В. П. Пособия для учителей : принципиальные вопросы типологии / В. П. Максаковский / Проблемы школьного учебника. – М. : Просвещение, 1986. – 224 с. – С. 24–35. – (Вып. 16 : О путях совершенствования методических пособий для учителя).
2. Афанасьев В. Г. Основы философских знаний. Попул. учебник. 2-е перераб. и допол. издание / В. Г. Афанасьев. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 400 с.
3. Никитин П. И. Основы политической экономии. Популярный учебник. 2-е перераб. и дополн. издание / П. И. Никитин. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 399 с.
4. Изучение обществоведения в средней школе / Под ред. А. Т. Кинкулькина, В. И. Мазуренко, С. В. Щепрова. – М. : Просвещение, 1965. – 404 с.
5. Обществоведение. Пособие для учителей / Под общей ред. В. Ф. Берестнева, В. С. Готта. – М. : Просвещение, 1971. – 438 с.
6. Мазуренко В. И. Преподавание обществоведения в средней школе / Вера Ивановна Мазуренко, Сергей Васильевич Щепров. – М. : Просвещение, 1971. – 136 с.
7. Дружкова А. В. Методика преподавания обществоведения. Методическое пособие для студентов исторических факультетов педагогических институтов / А. В. Дружкова, С. В. Щепров. – М. : Просвещение, 1974. – 160 с.
8. Бойков В. В. Методика викладання суспільствознавства в школі / В. В. Бойков, М. П. Овчинникова, О. М. Лушников. – К. : Радянська школа, 1974. – 195 с.

9. Скрипкін І. М. Урок суспільствознавства в середній школі (з досвіду роботи) / Іван Михайлович Скрипкін. – К. : Радянська школа, 1965. – 48 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.09. 2009 р.

Смагин И. И. Характеристика методического комплекса по обществоведению первой половины 70-х годов XX ст.

В статье, на основе типологии В. П. Максаковского, анализируются составляющие книжного методического комплекса первой половины 70-х гг. XX ст. для учителей обществоведения. На основе анализа сделан вывод о выполнении методическим комплексом задач по обеспечению эффективного обучения старшеклассников обществоведению в указанный хронологический период.

Smagin I. I. The Characteristic of the Methodical Complex Set on Social Science of First Half of the 70-es of the 20th c.

In article, on a basis typology of V. P. Maksakovskiy, analyzes components of the book methodical complex set of first half of the 70-es of the 20th c. for teachers of social science. On the basis of the analysis the conclusion is drawn on performance by the methodical complex set problems on maintenance of effective training of senior pupils to social science during the specified chronological period.